Fatih M. Dervişoğlu

Türkiye'nin Havacılık Efsanesi:
NURİ DEMİRAĞ

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 677
KÜLTÜR SERİSİ: 330

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-975-437-617-3

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2007
12. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İMAK OFSET BASIM YAYIN SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul - 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

FATİH M. DERVİŞOĞLU; 1954 yılında Sivas'ta doğdu. İlk, orta eğitimini doğduğu şehirde tamamladı. 1972 yılında Sivas Lisesini bitirdi. Aynı yıl Sosyal Hizmetler Akademisine girdi, üç yıl okuduktan sonra ayrıldı.

Tahsiline 1976–1980 yılları arasında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde devam etti ve bu bölümden mezun oldu.

1994 yılında, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Öğretim Görevliliği kadrosuna atanana kadar serbest çalıştı.

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalında, "Hekimbaşı Abdülhâk Molla ve Tarih-i Livâ" adlı teziyle 1997 yılında master; "Türkiye'de Tarih Düşüncesinin Modernleşmesi" adlı çalışmasıyla 2002 yılında doktora payesi aldı.

2004 yılından itibaren Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Orta Öğretim Sosyal Alanlar Bölümü Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Yazar evli ve iki çocuk babasıdır.

İçindekiler

Sunuş 11
Kitabın Yazarı Hakkında 15
Önsöz 17
Kısaltmalar 21
Kaynaklar 22

Giriş
19. Asrın Başlangıcından
Cumhuriyet'e Kadar Sosyo-Ekonomik Bir Tasvir

A. Devlet ve Ekonomi: "Millî teşebbüs zamanı" 31
B. Bayındırlık ve Ulaşım Alanındaki Faaliyetler:
"Şoseden Demiryoluna" 34
C. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Demiryolları Politikası:
"Türk demiryolcularının ilk mektebi Hicaz Hattı" 36
D. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Havacılık Çalışmaları:
"Hezârfen'in İzinden" 39
1- Cumhuriyet Döneminde Havacılık Çalışmaları 42
a. Vecihî Hürkuş 46
b- Selâhattin Alan: "Rûhen havacı" 51

Birinci Bölüm
Nuri Demirağ'ın Hayat Hikâyesi

A- Çocukluk Günleri ve İlk Eğitimini Aldığı Divriği Kazası 57
B- Koçgiri'den İstanbul'a Memuriyet Hayatı: 60
"Tebdil-i mekânda ferahlık vardır." 60
C- İstanbul'daki Memuriyet Hayatı: "Pây-ı tahtta karabulutlar" 64

İkinci Bölüm
Mühürdarzâde Nuri'nin Ticarî ve Sınaî Faaliyetleri

A- İlk Ticarî Faaliyetleri: "Türk Zaferi" 69
B- İnşaat ve Demiryolu Müteahhitliği "Kara tren gelmez m'ola?" 73
1- Sivas-Erzurum Demiryolu Hattı
"Osmanlı'nın rüyası, Cumhuriyet'in başarısı" 79
2- Malatya-Çetinkaya Demiryolu Hattı
"Bir karış daha fazla demiryolu" 85
C- Sivil Havacılık Sanayii Yatırımı: "İstikbal göklerdedir." Öyleyse! 87

1. Uçak Sanayii Yatırımında Karşılaştığı Engeller:
"Amerikan yardımından bedava uçak almak dururken" 109
2. Nuri ve Naci Demirağ Kardeşler "El; adama iki ineği
bir arada sağdırmaz, iki oğulu bir arada gezdirmez..... 119
D- Son Sanayi Teşebbüsü Matbaâ:
"Matbaa olmazsa gazete olmaz, gazete olmazsa?"..... 129
E. "Büyük Kalpli Vatandaş"
Nuri Demirağ: Yakınları Demirağ'ı anlatıyor..... 133

Üçüncü Bölüm
Nuri Demirağ'ın Siyasî Hayatı

A. Millî Kalkınma Partisi..... 149
1- Millî Kalkınma Partisinin Kurulması:
Türk Rokfelleri: Nuri Demirağ..... 150
2- Millî Kalkınma Partisi Kurucuları 154
a- Hüseyin Avni Ulaş: Hürriyet ve Demokrasi Mücahidi 154
b- Cevat Rıfat Atilhan: "Ortadoğu'nun Hitleri" 158
B- Millî Kalkınma Partisi'nin Siyasî, İktisadî Görüşleri: 160
1- Millî Kalkınma Partisi Siyasi İlkeleri ve Mücadelesi:
Milliyetçilik, demokrasi ve parlamentarizm 163
2- Millî Kalkınma Partisinin İktisadî Projeleri..... 164
C- Millî Kalkınma Partisi Yönetimi ve Nuri Demirağ..... 166
1- MKP Yönetiminde Huzursuzluk..... 167
2- Millî Kalkınma Partisinin Akıbeti 170
D- Nuri Demirağ ve Demokrat Parti:
Demokrat Partide Bir Muhalif! 173
Sonuç ve Değerlendirme 181

Ekler

Ek: 1 Türkiye'de 1940 yılına kadar
Demiryollarının Gelişmiş Tablosu..... 189
Ek: 2 Nuri Demirağ, "Tayyare İşleri"..... 195
Ek: 3 Nuri Demirağ, "İsmet İnönü'ye Mektup" 208
Ek: 4 Nuri Demirağ, "İsmet İnönü'ye İkinci Mektup..... 211
Ek: 5 Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi 214
Ek: 6 Nuri Demirağ'ın Sivaslılara Seçim Beyannamesi..... 219

Kaynakça 222
Dizin..... 227

Sunuş

Kitabın Konusu Hakkında

Nuri Demirağ Bana Ne Verdi, Size Ne Verebilir?

Nuri Demirağ'ın adını belki duymuşsunuzdur. Peki, neler yaptığını biliyor musunuz?

Bilmemeniz doğaldır. Torunu olarak ben bile, ölümünün üzerinden 50 yıl geçmesine rağmen, izini sürmekte zorlanıyorum.

Nuri Demirağ'ın 1000 km demiryolu yaptığını, bu nedenle de Atatürk'ün ona Demirağ soyadını verdiğini bazılarınız bilebilir. Onun fabrikalar yaptığını, fabrikasında uçaklar imal ettiğini, Demokrat Parti'den önce 1945'te "Millî Kalkınma Partisi"ni kurduğunu da bilenler çıkabilir.

Nuri Demirağ'ın otuzlu yıllarda Boğaz'a "yap, işlet, devret" sistemiyle bir köprü yaptırmak için, proje hazırlatıp hükümete müracaat ettiğini ben biliyorum.

Birkaç yıl önce beni bir televizyon programına davet ettiler. Özel radyo kurmak için ilk müracaatı zamanında dedem Nuri Demirağ yapmış. Bu gerçeği ancak beni programa davet ettiklerinde öğrenebildim.

Geçen hafta Profesör Zeyyat Hatipoğlu ile telefonda konuşuyordum. Zeyyat Bey, çocukluğunda Trabzon'da bir sinemada Nuri Demirağ'ın filmini gördüğünü söyleyince, dedemi rejisör Turgut Demirağ ile karıştırdığını düşündüm. Suskun kalmamın sebebini tahmin

eden Zeyyat Bey, "Anlamadınız, ben dedenizin uçaklarını tanıttığı bir filmi seyrettim." dedi. Açıkçası 1930'larda Türkiye'de yapılan bir ürünün reklam filminin Anadolu'da sinemalarda oynatılması, zihnimi zorladı.

Her geçen gün bir vesileyle Nuri Demirağ'ın yeni bir "marifeti" ortaya çıkıyor.

Esasında benim anlatmak istediğim Nuri Demirağ'ın şahsiyetinin, ilginçliğinin ötesinde bize verdiği ve verebileceği ışık.

Nuri Demirağ'ın hayatını inceleyince, onun hayatı "yaratmak" için bir fırsat olarak gördüğünü anlıyoruz. "Yaratıyorum, öyleyse varım." anlayışıyla sürekli olarak bir şeyler ortaya koymuş. Hayatını yaşamayı değil de, hayatı şekillendirerek yaşamayı ön plana çıkarmış.

"Yapamam demek, benliğimden varlığımdan vazgeçtim; aczimi, zaafımı kabul ettim." demektir düşüncesiyle acizliği küçümseyerek hareket eden Nuri Demirağ, o zaman için değil yapılması, düşünülmesi bile 'akla zarar olan şeyleri' uygulamaya koymuş.

Sıradan olmaktansa, aykırı olmayı kendisine ilke edinmiş. Hayatı iş yaparak, eserler ortaya koyarak, yaşamış. Boş durmaktan hiçbir zaman haz almamış. Bir şeyi yaparken de hiçbir zaman ilk olmaktan, öncü olmaktan çekinmemiş. Başkaları yapsın da, ben arkasından gideyim, diye düşünmemiş. Ufukların ötesini görmeye çalışmış.

Öncü olarak yaptığı tüm işlerinde prensiplerinden taviz vermemiş, hayatı boyunca çizgisini korumuş. Zayıflara karşı yumuşak davranırken, güçlü olanlara inandığı noktalarda sert çıkmaktan çekinmemiş. Bedeli ağır olmasına rağmen, en zayıf anında bile bu prensiplerinden vazgeçmemiş.

Tarihçi Naima, "İnsan rüzgâra göre eğilebilen servi ağacı gibi olmalıdır." diyor. "Kendisini ruhu idealist, dimağı realist" olarak tanımlayan Nuri Demirağ bu gerçeğe uymamanın bedelini ağır ödemiş, bazı projelerini sona erdirememiş. Kendisine olan saygısını kaybetmemeyi, her şeyin ötesinde görmüş.

Müteşebbis olmayı, yaratmayı hayatının felsefesi haline getiren Nuri Demirağ, hayatı boyunca insana saygı duymuş, hoşgörülü ol-

muş. Aynı inançta, aynı düşüncede olmadığı insanlara da elinden geldiği kadar yardım etmiş. Desteklediği sanatkârların dünya görüşlerini, yardım ettiği fakir ailelerin mezheplerini söz konusu etmemiş.

Onun düşüncelerine uyularak, köşkünde aynı odada bir fakir çocukla birlikte sünnet ettirilmeme, çocuk kafamla o zamanlar alınmıştım. Fakat bu gün, bu davranışı anlayabiliyorum.

Geçen ay Boğaziçi Üniversitesinde "Liderlik" konusunda bir seminer verdim. Beni öğrencilere tanıtırken, lise ve üniversite tahsilimi kast ederek "Alman Ekolünden" dediler. Ben konuşmama başlarken "Nuri Demirağ Ekolündenim." diye düzelttim.

Dedemin düşünceleri, maddî açıdan ona getirdiklerinin binde birini bana getirmedi. Zenginlik, nasip meselesi. Ama onun düşünceleri ve davranışları benim kendimle barışık olmamı sağladı. İnşallah Nuri Demirağ'ın fikirleri size daha fazlasını getirir.

Günümüz materyalizminin etkisinde kalan okuyucular, "Size bir şey verememişse, Nuri Demirağ bize ne verebilir ki?" diye sorabilirler.

Doğduğumda, dedem "Bu çocuğun adı Nur olsun, ben ölünce Nuri yaparsınız." demiş. Annem de çok önceden ismimin "Adnan" olmasını kararlaştırmış. Neticede ismim, 'Adnan Nur' oldu. Dedem öldükten sonra uğraşıp kütükte Nur'u, Nuri yapmadık. Bu ismi bana yakıştırmayan görevliler, pasaportlarımda ismimi 'Adnan Nuri' olarak yazdılar, sıkıntılar çektim. Dedemin isim verirken koyduğu şartı yerine getirmemek, bana zorluklar getirdi.

Fatih Dervişoğlu'nun bu kitabını okuyunca, Nuri Demirağ'ın yaratıcılığının, kendine olan güveninden kaynaklandığını fark edeceksiniz. Özgüveninizi geliştirmekle "Ben de bu dünyanın şekillenmesinde rol alabilirim." diyerek önünüze çıkan fırsatları, yaratıcılığınızla ve azminizle birer proje haline dönüştürebilirsiniz.

Prensiplerinizi, sosyal barış için insaniyetinizi ve ahlakınızı, projelerinizin temellerine yerleştirdiğinizde, kendinize olan saygının daha da geliştiğini görmüşsünüzdür. Zaten "özgüven" dediğimiz şey de insanın bu iç huzurundan kaynaklanmıyor mu?

Bu özgüven sizi işlerinizde ve hayatınızda başarıya götürdüğünde, "yaşadığınız dünyaya damganızı vuracak" ve " birkaç kişilik yaşadığınızı" fark edeceksiniz.

Fakat belki o zaman, "Keşke sıradan biri olsaydım, hayatım çok daha kolay, çok daha rahat olurdu." da diyebilirsiniz.

Seçim sizin!

Adnan Nur Baykal

KİTABIN YAZARI HAKKINDA

Ruhu İdealist, Beyni Realist İnsanlar Kaldı Mı?

İki sene önce bir telefon aldım. Arayan, tarih doktoru Fatih Dervişoğlu idi. Sivas'tan aradığını, İstanbul'da bir işi olduğunu, dedem Nuri Demirağ'la ilgili olarak benimle görüşmek istediğini söyledi. Buluştuk.

Nuri Demirağ ile ilgili bir kitap yazacağını söyledi. Elimdeki, Nuri Demirağ ile ilgili, bilgi, belge ve fotoğrafları gösterdim, sorularına bilebildiğim kadarıyla cevap verdim. Bunları yaparken böyle bir kitabın hiç bir zaman yazılmayacağını da aklımdan geçirdim açıkçası. Çünkü o zamana kadar dört beş tane profesör, gazeteci ve yazar benimle görüşmüş, Nuri Demirağ hakkında bir kitap yazacaklarını söylemişlerdi. En iyi niyetlileri bile kısa zaman sonra pes etmişlerdi.

Zaman zaman Fatih Dervişoğlu ile telefonda görüştük. Araştırmalarının bazı sonuçlarını benimle paylaşıyordu. Ben gene de bu kitabın biteceğine inanmıyordum.

Nuri Demirağ hakkında, 1947'de Ziya Şakir tarafından *Nuri Demirağ Kimdir?* kitabı yazılmıştı. 1957'deki *Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri* kitabı ise kendi tabiriyle M. Necmettin Deliorman tarafından tertip edilmişti.

Bu kitaplar, Türkiye'de işadamlarının siparişle yazdırdıkları kitapların öncüleriydi. Koç ve Sabancı gibi büyük girişimciler de bu kitaplardan otuz kırk sene sonra ya meşhur yazarlara kendilerini anlattırdılar ya da gazetecilerin, yazarların destekleriyle başarılarını kitaplaştırdılar. Her konuda olduğu gibi Nuri Demirağ, Türkiye'de gelişmelerin 30-40 yıl ilerisinde bulunuyordu, çoğu zaman da bunun bedelini ağır bir şekilde ödeyerek.

1998 yılında Şahinler Holding'de Amerika ve Enerji Grup Başkanı olarak çalışırken, Holding'in sahibi Kemal Şahin'le bir söyleşi yapacak olan bir bayan gazeteciyle tanıştık, benim odama geldi. İddialıydı, adı yavaş yavaş duyulmaya başlamıştı. Renkli ve başarılı işadamları hakkında yazılar yazmak, kitaplar hazırlamak arzusundaydı. Böyle kimseleri tanıyıp tanımadığımı sordu. Çok renkli bir girişimciyi tanıdığımı söyledim. "Beni onunla tanıştırabilir misiniz?" diye sordu. Bunun mümkün olmadığını, dedem Nuri Demirağ'ın ölmüş olduğunu söyledim. "O zaman zaten faydası olmaz, çünkü reklâm veremez." dedi ve konuyu hemen kapattı. Belki de haklıydı.

Fatih Dervişoğlu bir telefon konuşmasında, araştırmalarının neticesinde ulaştığı, benim de bilmediğim yeni bilgileri benimle paylaşıyordu. Fazla düşünmeden "Keşke dedeme yetişseydiniz de bu kitabı öyle yazsaydınız, sizi takdir ederdi." dedim. Fatih Dervişoğlu gülümseyerek "Öyle olsaydı, bu kitabı yazmazdım." dedi.

Yüzyıllık İstanbulluyum, fakat hâlâ Divriği'nin, Sivas'ın geleneklerinin temsilcisiyim. Sivaslılar "dik" olur. Fatih Bey de öyle. Ruhu idealist, beyni realist bir insan, Nuri Demirağ gibi. İş hayatının içinden geliyorum. Fatih Dervişoğlu da 15 yıl ticaretle uğraşmış. Yaşlarımız da birbirini tutuyor, ellimizin ortasına geliyoruz. Ben üniversitede öğretim görevlisiyim, o da öyle.

Nuri Demirağ hakkında yazdığı kitabı henüz okumadım, ama Fatih Dervişoğlu'nu okudum. Zoru seven, kılı kırk yaran, dikkatli ve titiz bir insan. Beyniyle hareket etmesine rağmen, kültürünü ve hislerini koruyor. Köklü, ama harplerle savrulmuş bir ailenin üyesi. Bir gönül insanı.

Zenginliğin maddî olarak ölçüldüğü günümüzde, manevi zenginliklere ne kadar muhtacız! Zaten maddî varlıklar, maneviyattan beslenmezlerse kalıcı olamazlar ki!

Kültürümüzde kişilerin yaptıkları işlere uygun olarak anılma, yad edilme ve böylelikle manevi ömürlerini uzatma arzuları vardır. *"Kim bir müminin tarihini yazarsa, sanki ona hayat vermiş gibidir."* hadisine de uygun olarak, Nuri Demirağ'ı kitaplaştıran Fatih Dervişoğlu'na teşekkür ederim.

Adnan Nur Baykal

Önsöz

Mühürdarzâde Nurî, 1886 yılında Divriği'de dünyaya geldiği zaman kaderinin kendisini nerelere götüreceğini bilemezdi. Türkler'in Anadolu'yu yurt edinme sürecinde ilk yerleştikleri topraklardan olan Divriği; kadîm tarihi, sanat ve mimarî eserleriyle Nuri'nin içine doğduğu kültür iklimini oluşturur. Nuri, 1906 yılında Kangal Ziraat Bankasında başladığı memuriyet hayatına; 1911 yılında İstanbul'da, Maliye Nezâretinde devam etmiş; mütareke yıllarında memuriyetten istifa ederek ticaret hayatına atılmıştır. Millî Mücadele sırasında başladığı kâğıt ve sigara kâğıdı ticaretiyle ilk sermaye birikimine ulaşmıştı.

Türk müteahhitleri ve Mühürdarzade Nuri'nin önü, 1924 yılında ihale kanununda yapılan yeni düzenlemelerle açılmış; bu sayede Nuri, Samsun-Sivas demiryolu hattının ilk 7 km'lik kısmının ihalesini kazanıp müteahhitliğe adımını atmıştır. Bu olay, kariyerinin en önemli basamağıdır. Kendi ifadesiyle, "müteahhitlik işlerinden ummadığı kadar para kazanmış". 1930'lı yıllarda halk nezdinde "Nuri Demirağ gibi zengin" deyimine uygun, "Türkiye'nin en zengin adamı" unvanıyla anılmaya başlanmıştır. Onu kendi kuşağındaki işadamlarından farklı kılan özelliği, servetini tasarruf şeklinden kaynaklanmaktadır. Servet sahibi olduktan sonra giriştiği yatırım alanları, sosyal ve siyasi tercihleriyle iktidarla uyum içinde olma gereğini hisseden işadamlarından farklı bir yol takip etmiştir.

Atatürk'ün sağlığında, inşaat ve demiryolu müteahhitliği çalışmalarında devletle ilişkilerini düzen içinde yürütürken, eski başarıları ve sermaye gücüne güvenerek, devlet desteğine fevkalade ihtiyaç

hissedilen bir alana yatırım yapmıştır. Demirağ, bu cesur davranışıyla büyük riske girdiğinin herhalde farkındadır. Yatırıma başlamadan önce, dünya piyasalarını gezerek alandaki bütün havacılık yatırımlarını araştırmıştı. Devletin üst düzey görevlilerinin desteğini temin etmişti. Nitekim Türk Hava Kurumu, Demirağ'ın Beşiktaş'ta kurduğu uçak fabrikasına sipariş vermekte gecikmemiştir.

Nuri Demirağ için hava savunma sanayi yatırımı, sadece kâr gayesiyle atılmış bir adım olmaktan öte bir anlama sahipti. Havacılık, onda bir tutkudur. Havacılık sektörünü bütünüyle kucaklamak, adeta bir anda dünyadaki seviyesinin üzerine çıkartmak için zamanla yarışa girmişti. Uçak sanayii yatırımına başladığı tarih, siyasi ve ekonomik şartları itibariyle dünyadaki emsallerine ulaşabilmek için en uygun zamandı. Uçak sanayii, bütün dünyada henüz emekleme dönemindeydi. İkinci Dünya Savaşı öncesi, Alman ilim ve fen adamlarından istifade ile aradaki açık kapatılabilirdi. İstanbul'da ilk fabrika ve hava alanını inşa ederken, asıl yatırımını Divriği'de düşünmektedir. Divriği'yi 120 bin kişilik sanayi şehri olarak planlamakta, kentin etrafında maden köyleri projeleri yaptırmaktadır. Divriği'ye 1937'de yaptırdığı "Gök Ortaokulu" ile aynı zamanda kurmayı düşündüğü "Gök Üniversitesi"nin de temellerini atmaktadır. Gök Ortaokulu mezunu gençleri, Yeşilköy'de kurduğu "Gök Okulu" dershanelerinde, teknisyen ve "Hava Okulu"nda pilot olarak eğitirken, kabiliyetli gençlere yüksek tahsil yaptırmaktadır. O, Divriği'nin çok çocuklu, fakir ailelerini maaşa bağlamıştır. Havacılığın geliştirilmesini amaç olarak görmektedir.

Türkiye'de en başından beri yerli bir havacılık endüstrisinin imkân dâhilinde olmayacağına inanan grupta yer alanlar; yerli bir tasarımı bırakın, lisanslı imalat yapılmasına bile kökten karşıdırlar. Demirağ'ın Türk modeli uçak hayalinin, bu kargaşa içinde "hayal mahsulü" haline gelmesi boşuna değildir. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat etmesi, Fevzi Çakmak'ın emekliye ayrılarak devlet hizmetinden çekilmesi gibi sebepler Demirağ'ın iş hayatında başarısızlığa giden yolun başlangıcını teşkil eder. Türk Hava Kurumu'nun verdiği siparişleri teslim almaktan vazgeçmesi, onu iflasın eşiğine getirir. Cumhurbaşkanı İnönü'ye yazdığı mektuplar cevapsız kalır. Hukuk mücadelesinden de bir netice elde edemez. Türkiye, dünya ile eş zamanlı olarak fedakâr, müteşebbis iş adamının önderliğinde başladığı

hava savunma sanayii yatırımında yakaladığı şansı eliyle heba eder: Geride, çürümeye terk edilmiş uçakları, elli sene sonra hurdacıya satılmak üzere hangara hapse mahkûm ederek…

Nuri Demirağ, iş hayatındaki başarısızlığının sebebi olarak gördüğü İsmet İnönü ile mücadelesine devam edebilmek için, çok partili hayata geçilmesini fırsat olarak görür. Türkiye'de çok partili hayata atıldıktan sonraki ilk muhalefet partisi olan Millî Kalkınma Partisi'ni kurar ve ilk genel başkanı olur. Partinin kurucu üyeleri arasında TBMM'nin önemli simalarından Hüseyin Avni Ulaş ve Siyonist düşmanlığıyla basında temayüz etmiş Cevat Rıfat Atilhan gibi renkli şahsiyetler vardır. Örtüşen yönleri olmakla beraber öncelikleriyle farklı bu kişilikler, kısa bir süre sonra partiyi terk ederler. Demirağ, partisiyle baş başa kalır.

Nuri Demirağ; iş hayatında birçok ilke imzasını atmış, Türkiye'nin ilk ve en önemli müteşebbislerinden birisidir. Önderliğini yaptığı teşebbüslerden bazıları: 1922'de ilk Türk sigara kâğıdı üretimi, Ankara'nın doğusuna ilk demiryolu hattının döşenmesi, 1936 yılında ilk Türk uçağının ve paraşütünün imali, 1942'de Keban'a baraj yapılması önerisi, İstanbul Boğazı'na köprü projesi hazırlatması, Bursa'da Sümerbank Merinos Fabrikası, Sivas'ta Çimento Fabrikası, İzmit'te Selüloz Fabrikası kurulması, İstanbul'da Büyük Hal binası inşaatının yapılması ve Eceabat–Havza şosesinin müteahhitliği, Divriği'de ilk şehir ve köy planlarını hazırlatması, ilk muhalefet partisini kurmasıdır.

Dünyaya 30 yıl erken gelmiş bir müteşebbistir, Nuri Demirağ.

Nuri Demirağ, teşebbüsleri ve projeleriyle ülkedeki gelişimin en az 30 sene önünde olmuştur. Cumhuriyetin, ülkeyi on yılda demir ağlarla örme projesinin önde gelen uygulayıcısıdır. On yılda döşenen yaklaşık bin kilometre demiryolu hattının onda birinden fazlasını, kardeşi Naci Demirağ'la birlikte gerçekleştirmişti. Türkiye'nin değişik yörelerinde yaptığı inşaatlar, döşediği demiryolu hatları, aradan geçen bir asrı aşkın zamana, tabiî afetlere rağmen hâlâ dimdik ayakta ve kullanılmaktadır.

Hayatının gayesi haline getirdiği havacılık tutkusu ise ne yazık ki akamete uğramıştır. Nuri Demirağ'ın 1941 yılında bir gazeteciye verdiği mülakatta "Gelecek için tasavvurlarınız nedir?" Sorusuna verdiği cevap, ruh halinin en güzel ifadesidir:

"Evvela bu müesseseyi fevkalade genişletmek, büyük Yeşilköy Gök Lisesini kurmak… Divriği'de binlerce genci sinesine alacak, telsizciliği, motorculuğu vs. 12 şubeyi ihtiva edecek şekilde Gök Üniversitesini kurmak… Sonra şu çayırın bir kenarında, muradına ermiş insanların huzur ve saadetiyle oturup kahvemi içerken, bir işaretle yüzlerce tayyarenin birden havalandığını görmek."

Nuri Demirağ, hayata gözlerini açtığı XIX. Asrın son çeyreğinde sıkıntılı bir çocukluk, gençlik devresinden sonra "Türkiye'nin en zengin adamı" mevkiine geldiğinde, yaşadığı mütevazı hayat düzeniyle olduğu kadar ülke için hayata geçirmeye çalıştığı projelerle de dikkati çekmektedir. Demirağ, yürüttüğü taahhüt işlerindeki titizliği, dürüstlüğü yanında eğitime katkılarıyla kendinden söz edilmesi gereken işadamları neslinin öncüsüdür. Bu konuda sadece bir örneğe temas ederek geçeceğiz: Bugün bazı zengin işadamlarının yüz binlerce dolar ödeyerek satın aldıkları uçaklarına isim verdiklerini görüyoruz. **Ne var ki onlardan hiçbiri kendi fabrikalarında, kendi teknisyenleriyle, kendi sermayeleri ile sıfırdan imal ettirdikleri bir uçağa kendi isimlerini veremediler. Bir kişi hariç; Nuri Demirağ.**

Nuri Demirağ konusunda beni ilk bilgilendiren Dr. Ahmet Turan Alkan'a minnettarım. Beni bu konuya sevk etmekle kalmamış, çalışmalarım sırasında yazdıklarımı okumak zahmetine katlanarak da yardımcı olmuştur. Bu çalışmanın gerçekleşmesinde, Necdet Sakaoğlu'nun Nuri Demirağ hakkındaki makale ve sohbetleri yol gösterici olmuştur. Nuri Demirağ hakkındaki bilgi ve belgeleri temin etmemde yardımcı olan Divriği-Sivas âşığı İhsan Çalapverdi'ye; Nuri Demirağ'ın torunu Adnan Nur Baykal'a ve damatlarından Mehmet Kum'a, Yeşilköy Hava Müze Komutanlığı yetkililerine teşekkür borçluyum.

Kitabın kapak düzenlemesini yapan ve fotoğrafların tanzimini sağlayan Talat Alkan'a teşekkür ederim.

Ve herşeyin ötesinde, bu çalışmanın her satırında ve kelimesinde, değerli eşim Zeliha Dervişoğlu'nun ödenmez katkıları bulunuyor.

Dr. Fatih Dervişoğlu

KAYNAKLAR

NURİ DEMİRAĞ; Türk ticaret, sanayi ve siyaset hayatında iz bırakmış önder şahsiyetlerden birisidir. Hakkında sadece iki yüksek lisans ve bir lisans bitirme tezinin yapılmış olması, tarihçiliğimizin, tarihin objesi olarak kendisine yakın dönemi seçmekte çok istekli olmadığının bir ifadesidir. Akademisyen tarihçilerin ele almadığı konular ise popüler tarihin ilgi alanı içine girmekte, aradaki açı ise gittikçe açılmaktadır.

Nuri Demirağ hakkında var olan iki kitap, Ziya Şakir (Soko) (1947) ve Necmettin Deliorman (1957) tarafından yazılmıştır[1]. Ziya Şakir, eserinin önsözünde Ahmet Emin Yalman'ın Demirağ hakkındaki yargısından aldığı ilham ile bu eseri yazdığını söyler; Yalman'ın yargısı şudur; *"Nuri Demirağ bir harp zengini değildir, bir talih oyuncusu da değildir. Başarısını kendi yeteneğine ve çalışma azmine borçludur."* O zaman, "bu örnek şahsiyetin, iş prensiplerini karakterini nakletmekle, iş hayatındakilere ama özellikle Türk gençlerine rehber olmasını sağlamak gerekir." Kitap, Nuri Beyin doğumundan 1947 yılına kadarki hayat hikâyesinin, memuriyetinin, ticaret ve siyaset hayatının ana hatlarıyla Şakir'in kaleminden, Nuri Beyin gözünden nakledilmesidir. Kitapta İstanbul basınından iktibaslar yapılmış, Demirağ'ın beyanatlarına yer verilmiştir.

Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri kitabında, Necmettin Deliorman ismi, eserin başında yazar olarak değil sonunda "tertip eden" olarak verilmiştir. Eserin yayın tarihi, Eylül 1957.

---

[1] Ziya Şakir, *Nuri Demirağ Kimdir?* (İstanbul 1947); Necmettin Deliorman, *Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri*, (İstanbul 1957).

Giriş

XIX. Asrın Başlangıcından Cumhuriyet'e Kadar Sosyo-Ekonomik Bir Tasvir

Osmanlı Devletinin dış iktisadî münasebetlerinde XIX. asır başlarından itibaren ortaya çıkan hızlı değişmeleri, kapitalist dünya ekonomisinden bağımsız düşünebilmek mümkün değildir.[1] Batı Avrupa ülkelerinin bütünüyle sanayi toplumu özelliklerini kazanması, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren gerçekleşmişti. İngiltere ve Fransa'nın öncülüğündeki bu ülkeler; aralarındaki anlaşmazlıklara son verip Dünya zenginliklerini aralarında paylaşmış, yeni hedeflere yönelmişlerdi. Sanayi toplumları arasına gecikmeyle katılan Alman İmparatorluğu, koloniyalizm aşamasına geç intikali dolayısıyla, uluslararası arenada politik dengeleri bozan ve yeni gelişmelere sebebiyet veren bir unsur oldu.[2] Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesinin önündeki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağı lağvedildikten sonra Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi, Tanzimat'ın ilanı gibi gelişmeler ile Osmanlı devletinin Batı'ya açılma süreci hızlandı ve idarî, malî, eğitim ve adalet alanında hızlı bir değişime girdi.[3] Bu değişim süreci, idarenin geleneksel yapısını sürdürmekle beraber, Batılı tarzda eğitilmiş askerî ve sivil bürokratların çoğalması, devlet idaresinde yerleşmesi sonucunu sağladı.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere dünya pazarlarındaki payını artırmaya, pazar çevreleri ile ilişkilerini derinleştirmeye başlamıştı. Osmanlı Devletine ilgisi de ik-

---

1 Yahya S, Tezel, *Cumhuriyet Düzeninin İktisadi Temelleri,* Ankara, 1986, s.62.

2 İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu,* Ankara, 1981, s.1.

3 Tezel, s. 85

Birinci Bölüm

Nuri Demirağ'ın Hayat Hikâyesi

"Kalede Dizdâr, Şehirde Mühürdâr"

A- Çocukluk Günleri ve İlk Eğitimini Aldığı Divriği Kazası

Nuri Demirağ, Divriği'nin köklü ailelerinden "Mühürdarzâde" ailesine mensuptur. Babası Ömer Bey, Divriği Müstantikliği (sorgu hakimi) görevini yürütmüştür. Annesi Ayşe Hanım ise Muratzadeler'in[1] torunudur. Mühürdar ailesi, 1886 yılında Mehmet Nuri, üç yıl sonra da Abdurrahman Naci ismi verilen iki erkek çocuk sahibi olur. Ömer Bey'in vazifeli olarak bulunduğu Yıldızeli ilçesinde bir kaza sonucu ölümü (1889) ile Ayşe Hanım, henüz üç yaşında olan Nuri ve üç aylık Abdurrahman Naci ile başbaşa kalır.[2] Babasını küçük yaşta kaybeden Nuri, karakterini şekillendirecek olan ilk ahlakî, dinî telkinleri annesi Ayşe hanımdan alır. Çocukluk yıllarında onu etkileyen kişilerden birisi de Rüştiye mektebinin başmuallimi Süt Molla'dır. Divriği Rüştiyesinin kurucusu ve kırk beş yıllık hocası, başmuallimi Süt Molla; Nuri'ye, okulu bitirdiğinde muallim yardımcısı olarak okulda görev verir (1902).[3] Bu, Nuri'nin küçük yaşta aldığı ilk resmî görev ve sorumluluktur.

---

1 Muratzade Hacı Ali Efendi, II. Mahmut devrinde İstanbul kadısıydı. Hâlet Efendi'nin kadrine uğrayarak Divriği kazasına sürgün edilmişti. Şakir, s. 12.

2 Şakir, s. 12.

3 Şakir, s. 10–19.

İkinci Bölüm

Mühürdarzâde Nuri'nin Ticarî ve Sınaî Faaliyetleri

A- İlk Ticarî Faaliyetleri: "Türk Zaferi"

O TARİHLERDE, memleketin ticarî hayatını kontrol edenler tamamen gayri-müslimlerdir. Mühürdarzade Nuri, başarılı olmasının tek şartının çok çalışmaktan geçtiğinin şuuru içinde, büyük bir şevkle işine başlar. Hedefi, ilk on yıl içinde sermayesini bir milyon lira seviyesine çıkarmaktır.[1] Küçük bir sermaye ile başladığı iş hayatında, sarma sigara kâğıdı imalatı sahasında büyük atılım gerçekleştirir. Nuri, bu sahada yatırım yapan ilk Türk işadamıdır. *"Türk Zaferi"* adını verdiği sigara kâğıdı markası, ona iş hayatındaki ilk tecrübeyi ve gerekli sermaye birikimini temin eder.

Sigara kâğıdı imali, tütün inhisarı idaresine devredildiğinde bu alandan çekilmek zorunda kalmış, "Kantariye, İthalât, İhracat" sahasında ticarî faaliyet göstermeye başlamıştı. 1920 yılında "Mühürdarzâde Kantarîye İthalat-İhracat Tütün Gümrüğü Şirketi"ni kurdu.[2] Şirketini kurduğunda kırk yaşında idi ve ticaret hayatında artık önemli bir yer sahibiydi. Millî Mücadele sona erdiğinde ise 84 bin lira sermaye birikimine sahip bir işadamıdır Bu alanda fazla oyalanmayacak, Cumhuriyetin demiryolları ve şoselerle başlattığı imar çalışmalarını hedefleyerek müteahhitlik

---

1 Metin Ergin, "Hayatta Muvaffak Olmuş İşadamlarımız Nuri Demirağ", *Yirminci Asır*, S.2, Yıl. 1, 23 Ağustos1952, s. 4.

2 Necdet Sakaoğlu, "Demirağ, Nuri" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul.1994, s.20.

hayatına başlayacaktır. 1924 yılında çıkarılan 449 sayılı kanunla Samsun - Sivas demiryolunun yaptırma yetkisinin Nafiâ Vekâletine verilmesinden sonra, yapılan eksiltmede Mühürdarzade Nuri, hattın ilk 7 km'lik kısmının ihalesini 210 bin lira'lık teklifiyle kazanmıştır.

Mühürdarzade Nuri, ticarete başladığında bütün sermayesinin 56 altın liradan ibaret olduğunu söyler. İş hayatındaki tercihi, kırtasiye ve sigara kâğıdı imalatıdır. Mühürdarzade Nuri'nin ilk sermaye birikimi olarak ifade edilen "elli altı altın lira" ile ticarî hayata başlayarak zirveye çıkması, Necmettin Deliorman ve Şakir'in eserlerinde onun "sarsılmaz azim, sebât ve medenî cesaretiyle" izaha çalışılmaktadır. Bu gerekçenin doğru olduğu varsayılsa bile, 1918–1924 yılları arasındaki altı yıllık bir sürede, inşaat firmasının gerektirdiği finansmanı karşılamasının güçlüğü ortadadır. (Bu konuda yapılan şifahî görüşmelerde, Mühürdarzade Nuri'nin inşaat işlerine başladığı sırada, ona sermaye ilavesinde bulunan Divriği asıllı bir Albayın yardımcı olduğu konusunda sathî bir bilgi edinilmiş, fakat bu bilgi sair kaynaklarca teyid edilememiştir.)

Mühürdarzade Nuri'nin bir gazetecinin "Nasıl kazandınız bu parayı?" sorusuna cevabı ise şöyledir:

> "Biz Divrikliyiz. Benim babam müstantik imiş, ben iki yaşında, Abdurrahman Naci de bir kaç aylıkken babam ölmüş. Biz iki kardeşe otuzar kuruş aylık bağlamışlar, babam da zamanın parası ile 60-70 lira kıymetinde bir evcik ile bir iki arsa bırakmış bize… Anam bizi okutmaya çalışmış, 30 kuruş ile adam ne kadar okur… Ben on yedi yaşına gelince, 400 kuruş aylıkla Ziraat Bankasına memur oldum, bu paranın 200 kuruşunu anama veriyor, 200 kuruşu ile de Abdurrahman Naci'yi Mühendis mektebinde okutuyordum. Nihayet o Tapu Mühendisi oldu, ben Maliye Müfettişi. Mütâreke günlerinde bir gün bir palikarya vazife esnasında bana hakaret etti, müteessir oldum, memuriyetten çekildim. Cebimde 56 sarı lira vardı. Bunu 252 kâğıt liraya tahvil

Resim 8: 9AB: Nuri Demirağ ve Mesude Demirağ aile erkânıyla beraber, damadı Cavit Baykal'ın kardeşi İzzet Baykal'ın düğününde, İzzet Baykal arkada soldan üçüncü

> etim ve bununla 'Türk Zaferi' adlı bir sigara kâğıdı çıkarmaya başladım, kâğıdı kendim kesiyor, kendim tutkallıyor, kendim kutuluyor, işportacılara verdirerek sattırıyordum. İyi kâğıt olduğu için piyasada çabuk tutundu. Anadolu münhasıran benim kâğıdımı almaya başladı ve kısa zamanda ben büyük bir servet yaptım. Bu vaziyette Abdurrahman Naci'yi de işinden istifa ettirdim, ona sermaye verdim ve Anadolu'da münakaşalara [ihâle kasdediliyor] girmeye başladık. İlk olarak Samsun-Sivas hattını aldık, umduğumuzdan çok para kazandık."[3]

Nuri Demirağ'ın hayat hikâyesi ve mücadelesinin anlatıldığı kitap ve makalelerde, sermayesinin kaynağı ve artışı; Demirağ'ın uzak görüşlülüğü, azmi, sebâtı ve tutumlu luğundan örneklerle izaha çalışılmıştır. Bu konu, Nuri Demirağ hakkında yapılacak bir çalışmada cevaplanması

[3] Sait Kesler, *Son Posta*, 5 Haziran 1935.

Dizin

Abdurrahman Naci Bey 57, 70, 71, 75, 80, 81, 88, 119, 122, 123, 124, 125, 127, 129, 136, 183
Abdurrahman Naci Demirağ 88, 119, 122, 123, 124, 127, 129, 136
Abdülhamit, (II.) 29, 36, 37, 38
Adnan Menderes 132, 149, 174, 175
Adnan Nur Baykal 14, 16, 20, 142, 143, 144
Afyon - Antalya 76
Ahmet Emin Yalman 22, 110, 111
Ali Çetinkaya 141, 165
Alman Junkers Uçak Fabrikası 49
Alman Krupp 115
Amele taburları 38
Amerikalı Orbille 40
Amerikan Fox Brothers İntenational Corporation 80, 81, 124, 193

Bağdat Demiryolu 37, 38, 86
Bakır Yolu 78, 181
Balta Limanı sözleşmesi (1838) 30
Belçika şirketi S.İ.T 77
Beşiktaş'taki Atölye 95, 112
Beşiktaş'taki Tayyare Fabrikası 153
Boğaz Köprüsü 165
Bolşevik İhtilali 42
Bursa Merinos 76
Büyük müteahhid 33
Büyük müteahhitlik 39, 74

Celal Bayar 119, 149, 152, 173, 174, 175
Cevat Abbas 42, 44, 87, 120
Cevat Rıfat Atilhan 10, 19, 125, 150, 154, 158, 159, 160, 166, 167, 168
Cihad Baban 132, 133
Cudiler 111

Çekoslovak Simoling 111

Dar Hat 38, 39
Davutoğulları 63
Demir Ağlar 76
Demiryolu 78
Demiryolu İmtiyazları 36
Demiryolu Projeleri 35
Demiryolu Yatırımları 36
Dersim 59
Dersimliler 63
Diricanlı Aşireti 59
Duyûn-ı Umumîye 35

Eceabât - Havza Şosesi 76
Erdal İnönü 98, 147, 148
Etimesğut Fabrikası 44, 107, 109

Fethi, Nuri, Sadık ve İsmail Hakkı Beyler 40
Fevâid-i Osmanîye 34
Fevzipaşa - Diyarbakır 76, 77, 78, 79, 119, 127, 181
Francis Chesney 36
Fransız Breguet 110, 111
Fuat Bulca 44, 119
Fuat Köprülü 149, 174

Geniş Hat 39, 83
Giresun Katır Yolu 63
Gök-Börü Dergisi 131, 132
Gök Üniversitesi 18, 89

Havacılık Bayramı 102
Hava Müsteşarlığı 50, 51, 117, 203, 206
Haydarpaşa İstasyonu 39, 165, 175
Hezârfen Ahmet Çelebi 9, 39, 40
Hicaz Demiryolu 37, 38
Howard Hugs 140
Hüseyin Avni Ulaş 10, 19, 102, 125, 129, 150, 151, 154, 156, 157, 158, 166, 167, 168

Irmak - Filyos 76, 77, 78, 181
İç Borçlanma 76, 79
İktisadî Milliyetçilik 31
İlk Demiryolu Hattı 34
İltisak Hatları 87
İslam Birliği 37
İsmet İnönü 19, 23, 47, 79, 88, 96, 97, 98, 113, 114, 115, 116, 120, 121, 123, 133, 136, 141, 147, 152, 163, 173, 183, 185, 208, 211, 222, 223
İsmet İnönü'ye İki Mektup 23
İsveç-Danimarka Grubu 77, 193
İttihat ve Terakki Partisi 31
İzmir İktisat Kongresi 33

Julius Berger Şirketi 77

Kalkınma 129
Kapitülasyonlar 32
Kara Kemal 32
Kasım Gülek 133
Kayzer II. Wilhelm 115, 140
Keban Barajı 164
Kemaleddin Sami 50
Koçgiri Aşireti 9, 59, 60, 61, 63
Koçgirililer 63
Koloniyalizm 29
Korumacılık 32
Kömür Yolu 78, 181
Köse Mustafa Paşa 58, 59, 223
Kuzu Partisi 131, 152, 171

Lagarî Hasan Çelebi 40
Lokomotif 39, 196
Lozan Anlaşması 39

Maissner Paşa 38
Makine Kimya Endüstrisi Kurumuna (MKEK) 45
Malatya - Çetinkaya İltisak Hattı 82, 87
Maliye Mekteb-i Âlisi 64
Maliye Nezâreti 63, 64
Mehmet Altunbay 132
Mehmet Fesâ Evrensev 41
Mengücek Beyliği Divriği 58
Mesuliyet 129
Metin Toker 133, 147, 152

Millî Kalkınma Partisi 11, 19, 21, 23, 149, 150, 153, 154, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 169, 171, 219, 222, 223
Millî Sermaye 33
Millî Şirketler 32
MMV-I 51, 52
Motor Fabrikası 44, 165
Motorlu Uçaklar 41, 44, 47, 106, 107, 108, 112
Muhsin Ertuğrul 137
Murabahacılık 60
Mustafa Kemal Paşa 42, 156
Mühürdarzade Nuri 17, 57, 61, 62, 63, 65, 67, 69, 70, 74, 77, 78, 80, 81, 123, 133, 171, 181, 182, 183
Mühürdarzade Ömer Bey 128
Mühürzade 133
Müslüman Boykotajı 32

Naci Demirağ 19, 81, 88, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 136, 183
Nazım Hikmet 134, 142, 225
Necmettin Deliorman 15, 22, 70, 136, 178
Nedim Cankat (Dr.) 116, 117, 119
Neyzen Tevfik 118, 134, 142, 224
Normal Hat 39
Nu D 102, 105, 106, 108
Nu. D.36 51, 52, 53, 201
Nu D.38 51, 105, 106, 108
Nuri Demirağ Birçok yerde
Nuri Demirağ Uçak Fabrikası 24
Nuri Paşa 131

Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi 29
Osmanlılık Düşüncesi 31
Ömer İnönü 96, 97, 98, 199

Panislamizm 37
Pavlikanlar 58
Petrol 37

Rahmi Karahasanoğlu (Dr.) 138, 139
Recep Peker 78
Regie General Şirketi 76
Reha Oğuz Türkkan 131, 161
Rıza Nur 50
Rıza Tevfik 118, 134
Rüzgârlı Matbaa 133

Samsun - Sivas 17, 34, 70, 71, 76, 77, 119
San Fransisko Konferansı 148
Selâhattin Alan 25, 46, 51, 52, 53, 90, 105, 106, 107, 110, 111, 184, 197, 202
Sigara Kâğıdı 17, 19, 65, 69, 70, 71, 149
Simeryol Şirketi 80
Sivas Çimento 76
Sivas-Divriği 63, 84
Sivas-Erzurum 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 119, 124, 127, 137, 164, 181, 182, 195
Sultan Abdülhamid 63
Sultan IV. Murat 39, 40

Şekerci Muhiddin Hacı Bekir 32
Şirket-i Hayrîye 34
Şose Yol 34
Şükrü Koçak 49, 92, 107
Şükrü Saraçoğlu 150

Taşkömürü 37

Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) 49
Tefecilik 60
Tercüman Gazetesi 130, 132, 133
Tez Kalkınma 129
Tomtaş 24, 40, 49, 50
TOMTAŞ 21, 49
Türk Hava Kuvvetleri 40, 45
Türk Kuşu 21, 44, 96, 209
Türk Tasarımı 44, 90, 108, 110, 184
Türk Tayyare Cemiyeti 21, 42
Türk Zaferi 9, 65, 69, 71
Ulukışla - Boğazköy İltisak Hattı 77, 87
Vatan gazetesi 153
Vecihî–14 47
Vecihî Hürkuş 9, 24, 42, 46, 51, 92, 224
Vecihî K–6 46
Veli Paşa 59
Wilbur Wright Kardeşler 40
Yabancı Şirketler 182
Yahya Kemal 134
Yeşilköy Gök Lisesi 18, 20, 89, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 107, 116, 138, 141, 170, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 208, 212
Yılmazlar 111
Ziraat Bankası 60, 61, 64, 74, 175, 217
Ziya Şakir (Soko) 15, 22, 61, 64